

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/74596>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Leesbaarheidsformules

Een overzichtartikel van de Werkgroep Begrijpelijkheidsonderzoek

Pleiten voor begrijpelijk(er) taalgebruik is de laatste jaren populair. De massamedia – overigens zelf ook object van begrijpelijkheidsonderzoek – leveren hieraan graag een bijdrage. Zo heeft de Commissie Duidelijke Taal vrij veel publiciteit gekregen, vooral dankzij haar voorzitter Vondeling en naar aanleiding van de Troonrede. Een verslag hierover is te vinden in een nummer van Intermediair uit 1976.¹⁾ Prick heeft de publieke aandacht getrokken met zijn onderzoek naar de begrijpelijkheid van radio-actualiteitenrubrieken.²⁾ Het pleidooi van staatssecretaris Haars voor eenvoudiger taalgebruik in officiële gerechtelijke stukken haalde eveneens de dagbladen.³⁾

Dat de gebezigde taal (te) moeilijk is, moet dan wel eerst aangetoond worden door middel van zogenaamd begrijpelijkheidsonderzoek. Dit type onderzoek kan vele vormen aannemen.⁴⁾ Erg populair, maar ook omstreden, is het werken met leesbaarheidsformules. Vandaar dit overzichtartikel over doel en bereik van dit soort formules, formules die zijn ontwikkeld om te bewijzen of een tekst voor een bepaalde doelgroep begrijpelijk is. Leesbaarheidsformules moeten namelijk maar al te vaak het "bewijs" leveren voor de moeilijkheidsgraad van teksten van zeer uiteenlopende aard: jaarverslagen⁵⁾ en PR-publikaties,⁶⁾ nieuwsberichten van een regionale omroep,⁷⁾ bladen van actiegroepen,⁸⁾ recreatiekranten,⁹⁾ de Gekkenkrant,¹⁰⁾ artikelen in Adformatie,¹¹⁾ dagbladen enz.

Meer gedegen studies naar de begrijpelijkheid van teksten beperken zich overigens niet tot het toepassen van een of andere leesbaarheidsformule: zij hanteren ook andere meetprocedures, met name die waarbij lezers ondervraagd of getest worden.¹²⁾ In eerste en laatste instantie zijn het immers de lezers/luisteraars die uitmaken of een tekst voor hen (te) moeilijk is. Maar algemeen stelt Renzen dat het bij begrijp-

pelijkheid van boodschappen gaat om begrijpelijkheid voor ontvangers.¹³⁾ Het onderzoek van Prick kan in dit verband gememoreerd worden, evenals een tweetal studies van overheidsvoorlichtingsmateriaal, dat dienst moet doen in spraaklessen.¹⁴⁾ Ook het onderzoek naar de begrijpelijkheid van radio- en televisieprogramma's kan zich niet beperken tot uitsluitend het toepassen van leesbaarheidsformules op de uitgeschreven tekst van het gesproken woord. Variabelen als articulatie, spreeknelheid en intonatie mogen niet buiten beschouwing blijven.¹⁵⁾

De toevoeging van beeld aan het gesproken woord maakt de zaak nog gecompliceerder. Zo toonde Wember het belang aan van de mate waarin gesproken woord en de begeleidende beelden inhoudelijk op elkaar zijn afgestemd.¹⁶⁾ De informatie-overdracht door het NOS-Journaal bleek een functie te zijn van zowel tekstvariabelen als gesproken woord- en beeldvariabelen.¹⁷⁾ Deze audio-visuele complicaties van het begrijpelijkheidsonderzoek blijven in dit artikel verder buiten beschouwing. Bij het werken met leesbaarheidsformules blijft de reactie van lezers op teksten eigenlijk buiten beschouwing. Maar er is en wordt ook onderzoek verricht naar de manier waarop lezers een tekst verwerken. In het kader van dit artikel kan hierop niet uitgebreid worden ingegaan. Wel zijn het vermelden waard de algemene onderscheidingen die in taalpsychologisch onderzoek naar leesbaarheid worden gehanteerd (zie verder^{18,19)} en ²⁰⁾). In het communicatie-proces worden vier niveaus onderscheiden:

1. het herkennen van de tekst (visuele factoren van het tekstbeeld);
2. het begrijpen van de letterlijke inhoud van zinnen (lexikale en syntactische factoren in wisselwerking met geheugen en andere verwerkingsprocessen);
3. het begrijpen van bedoelingen (ver-

band van zinnen met het tekstgeheel en de wereld);

4. het niveau van de evaluatie (confrontatie van tekstwereld met eigen wereld). Op elk van deze niveaus kan de lezer geblokkeerd raken. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen wat de oorzaken van deze blokkades kunnen zijn.

Wordt begrijpelijkheid ook altijd nagestreefd?

Het concentreren van de wetenschappelijke aandacht op het ontwikkelen en vervolmaken van leesbaarheidsformules zou de suggestie kunnen wekken, dat het voldoen aan meer of minder arbitraire leesbaarheidscriteria op zich voldoende is om de functie van informant naar behoren te vervullen. Maar leesbaarheidsformules hebben slechts betrekking op een beperkt aantal aspecten met betrekking tot de (on)duidelijkheid of moeilijkheidsgraad van teksten. Met andere woorden: wie de aandacht richt op leesbaarheidsformules gaat ervan uit dat een schrijver zo groot mogelijke duidelijkheid nastreeft. Dit is echter niet altijd het geval. In verband hiermee zijn, grofweg, twee mogelijkheden te onderscheiden:

1. de schrijver voldoet met het verstrekken van informatie formeel aan de wettelijke of formele plicht bepaalde informatie te verstrekken.

2. de schrijver (en hetzelfde geldt voor de spreker) streeft met zijn tekst ook andere effecten bij de lezer of luisteraar na dan het verkrijgen van informatie.

Het eerste geval doet zich voor bij bv. koopcontracten en informatie over bestemmingsplannen. Het tweede doet zich voor bij onder meer die massamedia die met hun informatie streven naar een zo groot mogelijke publieke belangstelling. In tegenstelling tot het eerste geval is hier wel degelijk sprake van publieksgerichtheid. De informatie die hierbij wordt verstrekt is evenwel niet het doel, maar het middel. De zaak wordt nog complexer waar informanten de theorie ontwikkelen dat het diverterende karakter van een uitzending of tijdschrift het middel vormt om de inte-

resse te wekken voor bepaalde maatschappelijke problemen. De amusante discussie, de blote juffrouw, het onthullende vraaggesprek of de show-achtige presentatie dienen in deze opvatting als middelen om de lezer bij meer fundamentele vraagstukken te betrekken.

Hetzelfde verschijnsel doet zich voor waar vertegenwoordigers van politieke partijen, vakbonden, enz. informatie verschaffen. Ook hun oogmerken kunnen andere zijn dan het zo goed mogelijk informeren van de lezer/luisteraar. Leesbaarheidsformules dragen er maar weinig of helemaal niet toe bij dit soort verschijnselen op te sporen.

Na deze opmerkingen over het beperkte bereik van leesbaarheidsformules volgt nu eerst een overzicht van de oordelen over deze formules.

Gebruik leesbaarheidsformules aanbevolen?

Journalisten, voorlichters, PR-functionarissen, reclamemensen en anderen die beroepshalve veelvuldig schriftelijk communiceren, zijn gebaat bij richtlijnen voor doelmatig, begrijpelijk schrijven. Cursusmateriaal en "handboeken" staan hen ter beschikking. In hoeverre wordt in deze bronnen het gebruik van leesbaarheidsformules aanbevolen?

In 1977 verscheen een Nederlandstalige bewerking van Flesch' publikatie uit 1946 "*How to write, speak and think more effectively*". Uitvoerig krijgt de lezer instructie voor het werken met leesbaarheidsformules.²¹⁾ De Groot behandelt leesbaarheidsformules op een dusdanige manier dat gebruik ervan gestimuleerd wordt.²²⁾

Van der Werff maakt in zijn geprogrammeerde instructie zijn cursisten vertrouwd met de formule van Brouwer.²³⁾ In de cursus *Schriftelijke Communicatie* (voor ambtenaren) beveelt Van Duyné niet het gebruik van formules als zodanig aan, maar presenteert een door Van der Werff opgestelde tabel met waarden voor maximaal "toelaatbare" gemiddelde zinslengte en woordlengte naar opleidingsniveau van de lezers.²⁴⁾ De

formule van Flesch-Douma heeft een plaats gekregen in de Handleiding voor Publiciteit t.b.v. het vormingswerk.²⁵⁾ In *Het Groot Praktijkboek voor Effectieve Communicatie* noemt Ferrée de Flesch-Douma methode als een mogelijke pretest voor reclameboodschappen, maar verwijst verder naar een bijdrage van Roomer, waarin deze 22 adviezen voor leesbaar schrijven geeft zonder leesbaarheidsformules te noemen.²⁶⁾ Roomer's "*Praktisch communiceren met geschreven taal*" is integraal overgenomen in het *Handboek Reclame*.²⁷⁾ Reesinck beveelt bedrijfsjournalisten het gebruik van de Flesch-Douma formule aan als "hulpmiddel voor de schrijver die de leesbaarheid van zijn eigen werk wil beoordelen".²⁸⁾ Ook in *Het Tijdschrift, handboek voor journalisten*, worden leesbaarheidsformules "een zeer praktisch hulpmiddel" genoemd.²⁹⁾

Voor schrijvers van wetenschappelijke teksten kan o.a. een boek van Lamers als handleiding dienst doen. Deze presenteert de Flesch-Douma formule als "slechts een handgreep om te zien of een tekst begrijpelijk is". Nadrukkelijk waarschuwt hij voor de eventuele drang om "naar de formule toe te schrijven".³⁰⁾ Een veelgekozen gids bij "*Schriftelijk Rapporteren*" is het gelijknamige boek van De Boer e.a.³¹⁾ In het hoofdstuk over taalgebruik stelt Veering dat leesbaarheid wordt bepaald door de bouw van het betoog, de begrijpelijkheid van de taal en de aantrekkelijkheid van de taal. Hij verwijst nog wel naar meetresultaten van Brouwer maar suggereert de lezer geenszins het hanteren van leesbaarheidsformules. Ook in de *Schrijfwijzen, handboek voor duidelijk taalgebruik*, zal de lezer vergeefs naar leesbaarheidsformules zoeken.³²⁾ Auteur Renkema acht het niet mogelijk om bij voorbaat al te bewijzen dat een bepaalde tekst door bepaalde lezers niet begrepen zal worden. Zo ook Van Hauerweiren in zijn "*Leesbaar Nederlands*".³³⁾

Opmerkelijk is dat Van den Ban in de herziene versie van zijn *Inleiding tot de Voorlichtingskunde*³⁴⁾ de weg van

leesbaarheidsformules verlaat ten gunste van meer algemene richtlijnen die hij goeddeels ontleent aan Langer e.a.³⁵⁾ Als factoren die de begrijpelijkheid van informatie bepalen worden genoemd: eenvoud, structuur, korthed en aantrekkelijkheid.

Hij geeft aan deze benadering de voorkeur omdat zo een beter beeld wordt gegeven van "alle factoren die de begrijpelijkheid beïnvloeden en omdat duidelijk bewezen is dat het herschrijven van een tekst volgens deze principes de informatie-overdracht ten goede komt".

Al helemaal weinig enthousiast over leesbaarheidsformules is Maureau; hij heeft weinig fiducia in de voorspellende kracht van leesbaarheidsformules en vindt überhaupt de resultaten van het leesbaarheidsonderzoek "verre van indrukwekkend".³⁶⁾ Een groeiende afkeer van formules is ook in de Duitstalige literatuur te vinden.³⁷⁾

Bovenstaand overzicht maakt duidelijk, dat over de praktische waarde van formules bij het beoordelen van de leesbaarheid van teksten zeer verschillend wordt gedacht. Sommigen zien ze als enige, geldige maatstaf, anderen als zinvol hulpmiddel naast andere criteria, weer anderen als nutteloos of zelfs misleidend.

Wat is nu de waarde van leesbaarheidsformules? Voor we hier nader op ingaan, is enige informatie over het ontstaan van deze formules gewenst.

Beknopt historisch overzicht

Leesbaarheidsformules zijn geen nieuwheid. De eerste werden ruim vijftig jaar geleden ontwikkeld in de Verenigde Staten.³⁸⁾ In 1948 ontwierp Flesch zijn R.E.-formule, waarmee hij internationale bekendheid verwierf:

R.E. = $206.835 - 0.846 \times \text{woordlengte} - 1.015 \times \text{zinslengte}$

In deze formule staat R.E. voor Reading Ease, d.i. het leesgemak, het gemak

dus waarmee de lezer de tekst zal begrijpen. De woordlengte wordt uitgedrukt in aantal lettergrepen per honderd woorden en de zinslengte in het gemiddeld aantal woorden per zin.

Deze formule wordt nog steeds gebruikt om de leesbaarheid van Nederlandse teksten te voorspellen.³⁹⁾ Dat zij alleen op Engelse teksten van toepassing is, ontgaat sommigen wellicht omdat ze niet weten hoe de bestaande leesbaarheidsformules – en dus ook de R.E.-formule – tot stand gekomen zijn (zie het einde van deze paragraaf).

Oorspronkelijke Nederlandse formules kwamen eerst in de jaren zeventig tot stand. Ze zijn het werk van Van Hauwermeiren,⁴⁰⁾ R. Zondervan, R. van Steen en Gunneweg⁴¹⁾ en Peeters.⁴²⁾ Al deze auteurs gebruikten als criterium van de leesbaarheid de uitslagen van een clozetest.

Zo'n test bestaat hierin, dat de proefpersonen tekstfragmenten te lezen krijgen waarin elk n-de woord is wegge laten; het percentage weggelaten woorden dat ze in een tekst correct kunnen invullen, geeft aan in hoeverre ze de tekst begrijpen.

In 1975 ontwierp Van Hauwermeiren vier formules die bedoeld waren om ermee te bepalen hoe leesbaar populariserend-wetenschappelijke teksten zijn voor leerlingen van de hoogste twee jaren v.w.o.

Twee voorbeelden:

$$c\% = 136.067 - 0,462x_1 + 1,535x_3 - 0,479x_7 - 0,364x_9$$

$$c\% = 258.767 - 1,125x_1 + 3,915x_3 - 0,778x_4 - 0,605x_9 - 1,331x_{13} + 1,717x_{17}$$

Hierin is $c\%$ = het clozepercentage; x_1 = lettergrepen per honderd woorden; x_2 = éénlettergrepige woorden per honderd woorden; x_3 = woorden met meer dan drie lettergrepen per honderd woorden; x_4 = woorden per zin; x_7 = lettergrepen per T-eenheid (= een subject-predikaatsverbinding die geen deel uitmaakt van een andere subject-predi-

kaatsverbinding); x_9 = woorden in de tangconstructie per honderd woorden. Het jaar daarop publiceerden Zondervan, Van Steen en Gunneweg enkele formules die moesten dienen om te voorspellen hoe leesbaar basisschoolteksten zijn voor leerlingen van een bepaalde klas.

Voor klas 3 en 4 zijn de formules respectievelijk:

$$\begin{array}{ll} CF3 = 6,44x_5 + 51,42 & R = .81 \\ CF4 = 6,58x_5 + 40,68 & R = .88 \end{array}$$

CF3 en CF4 staan voor het gemiddelde percentage fout ingevulde cloze-eenheden per tekst in de derde resp. vierde klas; x_5 is "het percentage verschillende moeilijke lange woorden" (woorden van meer dan drie lettergrepen die niet voorkomen in de woordfrequentielijst van Sangers.⁴³⁾ Bij wijze van validatie lieten de auteurs twee groepen onderwijzers de criteriumteksten beoordelen. Bij elke tekst moesten de onderwijzers aangeven of ze deze voor hun klas geschikt, te moeilijk of te gemakkelijk vonden. De oordelen van de twee groepen onderwijzers correleerden nagenoeg volledig ($R = 0.97$). Het overall-clozegemiddelde correleerde zeer hoog met de onderwijzersoordelen (resp. R van 0.89 en 0.92).

De drie auteurs hebben bij hun formules ook een interpretatieschaal opgesteld. Ze stelden dat een tekst geschikt was voor een klas, als 65% of meer van de onderwijzers van die klas de betrokken tekst geschikt achtte. Van deze teksten bepaalden ze de gemiddelde clozescore per klas en de bijbehorende standaardafwijking. Vervolgens bepaalden ze het moeilijkheidsniveau waarop instructieve teksten zich dienen te bevinden. Daartoe breidden ze het interval van de hoogste gemiddelde clozescore tot de laagste gemiddelde clozescore uit met éénmaal de standaarddeviatie van de betrokken gemiddelden.

Bij al deze leesbaarheidsformules moet nog het volgende worden opgemerkt. De waarde ervan hangt af van de keuze van de proefpersonen die worden on-

derworpen aan een tekstbegriptoets en van de keuze van de tekstfragmenten. Proefpersonen en tekstfragmenten moeten zo worden gekozen dat ze representatief zijn voor lezers met een bepaalde leesvaardigheid, en teksten van een bepaald type, b.v. journalistieke teksten. In de mate waarin de proefpersonen en de tekstfragmenten homogene steekproeven vormen, is de formule "gespecialiseerd". Als een formule op een aantal teksten wordt toegepast, verstrekt zij ons informatie over de *relatieve* leesbaarheid van die teksten; hun *absolute* leesbaarheid kan een formule alleen voorspellen, als deze geijkt is, d.w.z. als de uitslagen kunnen worden vergeleken met een standaard. Ter nadere informatie volgt hier nog informatie over de veel gebruikte Flesch-Douma formule. Flesch heeft gebruik gemaakt van de uitslagen die Amerikaanse kinderen gehaald hadden op een tekstbegriptoets over Engelse tekstfragmenten. Voor de ijkijng nam hij als standaard de leesvaardigheid die de leesbaarheid van een tekst veronderstelt. Die leesvaardigheid drukte hij uit in termen van leerjaren: een tekst wordt geacht voldoende leesbaar te zijn voor het leerjaar waarin de leerlingen gemiddeld 75% van de vragen op de begriptoets over die tekst kunnen beantwoorden. Maar door de manier waarop de R.E.-formule is geconstrueerd en geijkt, is deze niet toepasbaar op Nederlandse teksten. In 1960 en 1963 hebben daarom Douma⁴⁴⁾ en R. Brouwer⁴⁵⁾ getracht de formule aan het karakter van het Nederlands aan te passen. Douma vergeleek Engelse teksten van verschillende moeilijkheid en de Nederlandse vertalingen ervan wat de twee afhankelijke variabelen uit de R.E.-formule betreft: de woordlengte en de zinslengte.

Hij stelde, dat de woorden en de zinnen in de vertalingen 11% langer zijn dan in de oorspronkelijke teksten. Hij verlaagde de wegingsfactoren – en de constante getallen die het relatieve gewicht van elke factor in de formule aangeven – met 11%. Zijn aanpassing (de Flesch-Douma formule) ziet er als volgt uit:

R.E. = $206,835 - 0,77 \times \text{woordlengte} - 0,93 \times \text{zinslengte}$

Deze bewerking steunt op de volgende twee hypothesen:

1. de vertalingen in het Nederlands zijn even leesbaar als de corresponderende Engelse teksten;
  2. de woord- en zinslengte moeten voor het Engels en het Nederlands in dezelfde mate worden gewaardeerd.
- Na dit historisch overzicht komt nu de belangrijkste vraag naar de waarde van leesbaarheidsformules aan de orde.

De validiteit van leesbaarheidsformules

Wanneer iemand wil weten of zijn horloge goed loopt, kan hij de aangegeven tijd vergelijken met die van 002. Het is bekend dat dit telefoonnummer de exacte tijd geeft; dit geeft de gelegenheid te bepalen in hoeverre een uurwerk een valide instrument is ten behoeve van het meten van de tijd. Wanneer men wil weten of een formule een bruikbare maatstaf vormt voor de leesbaarheid van een tekst, moet men de beschikking hebben over een aantal teksten waarvan de moeilijkheidsgraad bekend is.

Wat vaak gedaan is, is het volgende. Men neemt een dissertatie en een Libelle-verhaal en als dan blijkt dat, volgens de formule, de eerste tekst moeilijker is dan de laatste, concludeert men dat de formule inderdaad werkt. Aan dit soort 'bewijzen' heeft men echter weinig. Waar het namelijk om te doen is, bij de toepassing van een dergelijke formule, is die verschillen te meten die met "het blote oog" niet waarneembaar zijn. Om die reden zijn in de loop der tijd andere valideringscriteria ontworpen zoals de clozeprocedure, de intuïtieve beoordeling van teksten, b.v. de paarsgewijze vergelijking van teksten, en het stellen van vragen bij een tekst.

Bij de clozeprocedure gaat men ervan uit dat een tekst makkelijker (want: redundant) is, naarmate de proefpersonen meer woorden juist hebben ingevuld. Naar onze mening is deze maatstaf even arbitrair als de formule die men

op deze wijze meent te kunnen valideren.

Dit bezwaar geldt niet voor de paarsgewijze vergelijking van teksten. Bij deze werkwijze legt men proefpersonen telkens twee teksten voor, waarbij zij dienen aan te geven welke naar hun mening de moeilijkste is. Wil een dergelijke procedure resulteren in een redelijk aantal teksten van uiteenlopende moeilijkheidsgraad, noodzakelijk om de formule op verschillende niveaus te ijken, dan betekent dit een buitengewoon omvangrijk karwei. Het is hierbij immers noodzakelijk iedere mogelijke combinatie van twee teksten in beide mogelijke volgorden voor te leggen aan een representatieve steekproef van beoordelaars, gestratificeerd naar verschillende opleidingsniveaus. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat, tot op heden, binnen het Nederlandse taalgebied amper iemand zich aan deze opgave heeft gewaagd. De derde procedure – het stellen van vragen bij een tekst – heeft als nadeel dat men bij een moeilijke tekst makkelijkere vragen kan stellen en andersom. Daarom geeft de mate waarin proefpersonen de vragen die bij een tekst worden gesteld, juist beantwoorden, geen sluitend bewijs voor de moeilijkheidsgraad van een tekst. Dit bezwaar valt te omzeilen door van één bepaalde tekst verschillende varianten van uiteenlopende moeilijkheidsgraad te schrijven en daarbij steeds dezelfde vragen te stellen. Het nadeel hierbij is niet alleen het kunstmatige karakter van de op deze wijze verkregen tekstverzameling, maar ook de beperkte geldigheid van de aldus gevalideerde leesbaarheidsformule.

Bovengeschetste valideringsproblematiek heeft tot resultaat gehad dat tot op heden geen algemeen aanvaard valideringscriterium is ontworpen. De juistheid van welke formule dan ook is, als gevolg hiervan, nooit werkelijk bewezen. Het is bovendien de vraag of het ooit zover zal komen.

Na de Tweede Wereldoorlog, met name sedert de tweede helft van de vijftig jaren, is er in de gedragswetenschap

pen een sterke tendens te bespeuren naar het vertalen van gedragsvariabelen in kwantitatief meetbare entiteiten. Ten behoeve van allerlei doeleinden werden testen en andere meetinstrumenten ontwikkeld, en de hieruit verkregen scores werden met van alles en nog wat gecorreleerd.

Dit soort onderzoek is in hoge mate verengend. Niet alleen dient men zich te beperken tot bepaalde, kwantificeerbare variabelen, maar bovendien worden die variabelen zelf ook nog eens gereduceerd tot die elementen welke met zo'n instrument objectief kunnen worden bepaald. De laatste jaren is een duidelijke kentering waarneembaar.

De uniciteit of de complexiteit van het individu krijgt in deze periode van 'ego-bewustzijn' meer aandacht en dit vindt zijn weerslag in allerlei maatschappelijke verschijnselen waaronder de wetenschappelijke interesse. Dit verklaart de eerder gesignaleerde weerzin bij sommige leesbaarheidsonderzoekers tegen onderzoek in de richting van de algemeen geldende leesbaarheidsformule. De wijze waarop onze taal wordt gebruikt, vertoont duidelijke individuele verschillen. Iedereen heeft zijn eigen stijl van handelen en het taalgebruik maakt daar deel van uit. Wie een artikel schrijft doet niet alleen keuzen ten aanzien van meetbare zaken als de lengte van zijn zinnen en woorden, maar benadert de door hem beschreven zaken op zijn geheel eigen manier. Wie op een dergelijke, geheel eigen, individuele tekst een leesbaarheidsformule 'loslaat', doet de betrokkene weinig recht. In zijn *Schrijfwijzer* wijst Renkema erop hoe Reve in zijn eerste zin van *Oud en Eenzaam* spot met iedere norm ten aanzien van de zinslengte, terwijl het resultaat helder en fraai is. Het is onzinnige om met een leesbaarheidsformule een auteur te bekritisieren. Het concentreren op één of een beperkt aantal vormenkenmerken draagt het gevaar in zich dat we algemene onderzoeksresultaten en de daaruit afgeleide waarschijnlijkheden van toepassing verklaren op individuele geschriften. Hetzelfde gebeurt bijvoorbeeld wanneer een leer-

ling, op grond van diens score op de Verbale Aanleg Test, de toegang tot het Atheneum wordt ontzegd.

Immers veel meer factoren dan alleen de verbale aanleg, gemeten door middel van een bepaalde test, bepalen zijn eventuele schoolsucces. Dergelijke, harde, kwantitatieve gegevens mogen weliswaar hoog correleren met criteria als schoolsucces, voor het afzonderlijke individu hebben ze, los van andere gegevens, een beperkte waarde. Dit soort misbruik van in de sociale wetenschappen ontworpen instrumenten kan niet genoeg worden bestreden. Naar onze mening heeft dit misbruik bijgedragen tot een wantrouwen jegens leesbaarheidsformules.

Leesbaarheidsonderzoek: een marginaal onderzoeksobject?

Wie zich bekommert om de mondigheid van de deelnemers aan het maatschappelijk leven, kan de aandacht richten op de factoren die ervoor verantwoordelijk zijn dat informanten hun rol als zodanig niet ten volle nastreven.

Niettemin doen zich veelvuldig situaties voor waarin een informant duidelijkheid beoogt zonder dat hij er in slaagt deze te bereiken.

De oorzaak hiervan ligt in het verschil in kennis tussen de aan het communicatieproces deelnemende partijen. Hierbij dienen twee mogelijkheden te worden onderscheiden. In de eerste plaats is er het verschil in kennis tussen de informant enerzijds en de lezer/luisteraar anderzijds met betrekking tot het onderwerp waarover informatie wordt verstrekt. Wie bv. in een blad als *Intermediair* een artikel schrijft over zijn vakgebied, dient erop verdacht te zijn dat zijn vakjargon de geïnteresseerde buitenstaander problemen zal opleveren. Dit vakjargon maakt deel uit van het geheel aan specialistische kennis waarover hij en zijn vakgenoten beschikken. Bij het schrijven van zijn artikel dient hij met deze kenniskloof rekening te houden. Een andersoortig verschil in kennis tussen lezer en schrijver is gelegen in het algemeen opleidingsniveau. Bekend is

het verschijnsel dat actievoerders afkomstig uit studentenkringen, geen gehoor vinden bij buurtbewoners als gevolg van het 'academische' taalgebruik dat zij bij de verwoording van de buurtproblemen bezigen.

Het overbruggen van de eerstgenoemde kenniskloof is eenvoudiger dan de tweede. Iedere deskundige wordt herhaaldelijk geconfronteerd met situaties waar dit verschil zich voordoet, zowel in de rol van informant als in die van informatie-ontvanger. In gesprekken met vrienden en kennissen over het werk van hemzelf of dat van de ander doet zich deze deskundigheidsproblematiek voor. Geheel anders ligt het waar sprake is van verschil in algemene theoretische scholing. Omdat men gewend is zich te bewegen in kringen van op soortgelijk niveau geschoolden en omdat, waar dit niet het geval is, de meer geschoolde van dergelijke verschillen geen last heeft, realiseert men zich dit probleem te weinig. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het leesbaarheidsonderzoek in Nederland zich niet heeft ontwikkeld in taalkundige centra van letterenfaculteiten, maar aan de Technische Hogescholen in Delft en Twente en aan de Landbouwhogeschool in Wageningen. Daar stellen deskundigen zich ten doel de resultaten van wetenschappelijk onderzoek ingang te doen vinden onder minder geschoolden. In dit soort gevallen blijkt het taalgebruik een serieuze belemmering te vormen. Het doorlichten van artikelen met behulp van leesbaarheidsformules heeft ten minste als voordeel dat schrijvers worden geattendeerd op het bestaan van deze communicatiebarrière en dat zij er doelbewust naar gaan streven deze weg te nemen.

In sociolinguïstische publikaties wordt steeds benadrukt dat ieders taalkundige ontwikkeling aansluit bij zijn behoeften. Daarom is het onjuist te stellen dat de ene sociale groepering de taal beter of vollediger beheerst dan de andere.

Dit neemt echter niet weg dat er wel degelijk sprake is van verschillen in taalgebruik tussen de verschillende sociale groepen in een maatschappij.

Waar de ene groep de andere informeert dient men met het bestaan hiervan rekening te houden en vanuit deze opvatting zijn de leesbaarheidsformules ontwikkeld. Daarom moeten dergelijke formules ook niet worden gezien als een instrument ter beoordeling van de kwaliteit van iemands taalgebruik. Zij ontleen hun bestaan aan een bezorgdheid om de lezer en zijn gebaseerd op de ervaring van academisch gevormde deskundigen dat hun publicaties voor minder geschoolden niet toegankelijk bleken te zijn.

Maar dit alles neemt niet weg dat er drie belangrijke bezwaren tegen leesbaarheidsformules zijn.⁴⁶⁾

1. Voor het ontwikkelen van de formules zijn tekstbegrijptoetsen gebruikt, terwijl er nog vrijwel niets bekend is over teksteigenschappen die met tekstmoeilijkheid zijn verbonden,⁴⁷⁾ laat staan over de processen van tekstverwerking. De validiteit van de tekstbegrijptoetsen is dus twijfelachtig.

2. Het is zeer de vraag of de teksten die gebruikt zijn bij het ontwikkelen van de formules wel representatief zijn voor de categorie teksten waarvoor de formule is bedoeld. Ook op de selectie van de proefpersonen en de betrouwbaarheid van de metingen valt wel het een en ander af te dingen.

3. Leesbaarheidsformules wekken de

indruk dat een tekst aanmerkelijk kan worden vergemakkelijkt als er iets gedaan wordt aan woord- en zinslengte. Auteurs kunnen dus naar de formule toeschrijven, terwijl er geen enkele garantie bestaat dat de tekst daarmee ook beter leesbaar wordt.

Kortom, wanneer men leesbaarheidsformules wil toepassen, of wanneer men gekonfronteerd wordt met 'veelzeggende' uitslagen van deze formules, doet men er goed aan te bedenken dat er nog bijzonder weinig bekend is over de oorzaken van tekstmoeilijkheid. Leesbaarheidsformules houden zich slechts zeer oppervlakkig en gebrekkig bezig met symptomen, vandaar ook leesbaarheidsformules.

In de Werkgroep Begrijpelijkheidsonderzoek van de Stichting Onderzoek Massacommunicatie (SOM) hebben zitting:

Harold de Bock, chef kijk- en luisteronderzoek NOS (secretaris); *Godelieve Debeuckelaere*, Instituut voor Massacommunicatie KU-Nijmegen; *Lies Deggeler*, onderzoekster Verenigde Nederlandse Uitgeversbedrijven BV; *Paul van Hauwermeiren*, Hoger Instituut voor Tolken en Vertalers Gent; *Carel Jansen*, Vakgroep Toegepaste Taalkunde TH-Twente; *Ab van Katwijk*, Instituut voor Perceptieonderzoek TH-Eindhoven; *Wim van der Noort*, Cebuco Amsterdam; *Leo Prick*, Vrije Universiteit Amsterdam; *Jan Renkema*, Letterenfaculteit afdeling Tekstwetenschap Tilburg (voorzitter); *Toon Rennen*, coördinator massacommunicatie Academie voor Journalistiek Tilburg; *Cees van Woerkum*, Vakgroep Voorlichtingskunde LH-Wageningen.

NOTEN

1. Renkema J., Duidelijke taal, in: *Intermediair* 17 sept. 1976, pp. 7-13.
2. Prick L., CITO-memo's e.a.
3. Zie bijv. NRC-Handelsblad, 8 aug. 1979.
4. Zie bijv. Van Hauwermeiren P., *Het leesbaarheidsonderzoek*, Tjeenk Willink Groningen 1975.
5. Rennen Toon, *Leesbaarheid en beluisterbaarheid*. Instituut voor Massacommunicatie, Un. Nijmegen 1974.
6. Gaag J.J. van der en Halem O. van, *Jaarverslaggeving en leesbaarheid*. In: *Bedrijfskunde* 47, 1975, no. 4, pp. 298-311.
7. Snebbout M., *Studie over het taalgebruik in Nederlandstalige Public-Relations-publicaties*. Gent 1979.
8. Leyendekker R. en Tonnon H., *Bedrijfskundig Omroep Brabant Onderzoek* (gesignaleerd in TH-berichten Eindhoven 8 juni 1979).
9. Westra F.J., *De leesbaarheid van bladen van actiegroepen*. Andragogies Instituut U. Groningen 1972.
10. Horst J. van der, *Rekreatiekranten*. NWIT Breda 1978.
11. Zitman F.G., *De Gekkenkrant*. In: *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* 33, 1978, no. 6, pp. 446-459.
12. Zimmerman, A., *Leesbare teksten*. In: *Adformatie*, 20-11-80 pag. 66-67.
13. Woerkom, Kees van, *Pretesten in de schriftelijke voorlichting*. In: *Massacommunicatie* 3, 1975, no. 4, p. 193-208.
14. Rennen Toon, o.c. p. 173.
15. Korsten A., *Leesbaarheid van overheidsbrochures en sociale ongelijkheid*. In: *Massacommunicatie* 4, 1976, no. 2, pp. 90-113.
16. Jolles H.M., Klaasen A. en Smit J.F., *Verkenningen inzake de inspraak bij de verstedelijkingnota*, RPD

's-Gravenhage 1977.

15. Bosshart L., Untersuchungen zur Verstehbarkeit von Radio- und Fernsehsendungen; in: Rundfunk und Fernsehen, Vol. 24/3, 1976.
16. Wember B., Wie informiert das Fernsehen?, München: List Verlag, 1976.
17. NOS Journaal 1975-1976, deel III: Kennisoverdracht, Hilversum: NOS afd. Kijk- en Luisteronderzoek, rapport 160.
18. Beaugrande, R.A. de, The pragmatics of discourse planning. In: Journal of Pragmatics 4, 1980, p. 15-42.
19. Levelt, W.J.M. en G.A.M. Kempen, Taal. In: J.A. Michon, E.G.J. Eijkman en L.F.W. de Klerk (red.) Handboek der Psychonomie. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1976 p. 492-523.
20. Norman, D.A. en D.G. Bobrow, On the role of active memory processes in perception and cognition. In: Ch.N. Cofer (ed.). The Structure of Human Meaning. San Francisco: Freeman, 1976, p. 114-132.
21. Flesch R., Helder schrijven, spreken, denken, van Loghum Slaterus, Deventer 1977.
22. Groot J. de, Schrijven en gelezen worden. J.B. Wolters Groningen 1968.
23. Werff F.C. van der, Hoe maak ik mijn geschriften leesbaar. Nijgh & van Ditmar / Un. Pers R'dam 1966.
24. Duyne D. van, Schriftelijke communicatie. Rijks Bestuursstudie Centrum, 's-Gravenhage 1967.
25. LOVWJ, Publiciteit en Vormingswerk, Utrecht 1976.
26. Ferree H. (eindred.), Groot Praktijkboek voor Effectieve Communicatie. Kluwer, Deventer v.a. 1973. Hieruit: Ferree H., Methoden om vooraf (reklame) boodschappen op hun effectiviteit te beoordelen, hfdst. 19.1. Roomer J., Praktisch communiceren met geschreven taal, hfdst. 27.1.
27. Roomer J., Ferree H. en Roy Th. van (red.), Handboek Reclame Kluwer, Deventer, v.a. 1978, hfdst. 9.1.2.
28. Reesinck B.N.M., Handboek voor de Nederlandse Bedrijfsjournalistiek. Ypsilon, Bloemendaal 1979, pp. 73-74.
29. Vermeulen G., Het Tijdschrift: Handboek voor journalisten. Keesing, Amsterdam 1980, p. 208-211.
30. Lamers H.A.J.M., Hoe schrijf ik een wetenschappelijke tekst, Coutinho, Muiderberg 1979, p. 66.
31. Boer H. de e.a., Schriftelijk rapporteren. Spectrum 1975, 11e druk.
32. Renkema J., Schrijfwijzer, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1979.
33. Hauwermeiren P. van, Leesbaar Nederlands. Malle: De Sikkel, 1981.
34. Ban A.W. van den, Inleiding tot de Voorlichtingskunde, Boom Meppel 1979, 4e druk.
35. Langer I., Schulz von Thun F. en Tausch R., Verständlichkeit in Schule, Verwaltung, Politik und Wissenschaft. Reinhardt München 1974.
36. Maureau J.H., Begrijpelijk Schrijven. Syllabus Taalbeheersing. Interne publicatie in: Voor Neerlandistiek Vakgroep Taalbeheersing, Un. Amsterdam 1987, p. 17.
37. Zie bijv. Teigeler Peter, Zum gegenwärtiger Stand der Verständlichkeitsforschung. In: Publizistik 24, 1979, no. 3, pp. 337-343.
38. Voor een uitvoerige beschrijving van de Amerikaanse formules, zie het derde hoofdstuk in P. van Hauwermeiren, Het Leesbaarheidsonderzoek, H.D. Tjeenk Willink, 1975 p. 124-208.
39. Zie o.a. H. van Gulck, De Stijl van de BRT-radio-berichtgeving, Provinciaal Hoger Instituut PIVA, Afd. Toegepaste Communicatie, 1980 (niet gepubliceerd graduatrapport).
40. Hauwermeiren P. van, Leesbaarheidsformules voor informatieve Nederlandse teksten, Spektator, 4 (1974-1975), p. 429-520.
41. Zondervan F., Steen D. van en Gunneweg G., De leesbaarheid van basisschoolteksten, De Nieuwe Taalgids, 69 (1976), p. 426-445.
42. Peeters F., Leesbaar of niet, Een vergelijkend onderzoek naar de leesbaarheid van Nederlandse journalistieke teksten. K.U. Leuven, Faculteit der Sociale Wetenschappen, Departement Communicatiewetenschap, 1980 (niet gepubliceerde afstudeerscriptie).
43. Sangers, A.G. 724 woorden, basis van het geschreven Nederlands. Amsterdam: Tor 1969.
44. Douma W.H., De leesbaarheid van landbouwbladen: een onderzoek naar een toepassing van leesbaarheidsformules. Landbouwhogeschool Wageningen, Afd. Sociologie en Sociografie (Bulletin nr. 17) 1960.
45. Brouwer R.H.M., Onderzoek naar de leesbaarheid van Nederlands proza, Pedagogische Studiën, 40 (1963), p. 454-464.
46. Zie bijvoorbeeld Palm J., Methodologische kanttekeningen bij de constructie en validering van leesbaarheidsformules. In: Tijdschrift voor Taalbeheersing, 1-2 (1979), p. 180-192 en C.J.M. Jansen en Woudstra E.T., Theorie en praktijk van het Nederlandse leesbaarheidsonderzoek. Een analyse van twee formules. In: Tijdschrift voor Taalbeheersing, 1-1 (1979), p. 43-60.
47. Zie bijvoorbeeld Looijmans P.J.M. en Palm J., Tekstbegrip getoetst? In: Tijdschrift voor Taalbeheersing, 1-4 (1979), p. 328-344.